

AGÁRDI PÉTER

HONNAN HOVÁ?

AVAGY: VESZÉLYBEN VAN-E A NEMZETI KULTÚRA
AZ ÚJ ÉVSZÁZAD ELEJÉN, S HA IGEN, MI VESZÉLYEZTETI?

Hazánknak az Európai Unió tagjává válása, a globalizációs folyamatokba, a nemzetközi médiapiacra és a digitális hálózatokba való gyorsuló integrálódása magától értetődővé teszi a címben megfogalmazott kérdést. Jogosan, többnyire a felelős aggodalom érzületétől fölforrósítva hangzik föl szóban és írásban a mai magyarországi közbeszéd fórumain.

Persze a válaszok is sokfélék: a felszínes, a kincstárian üres „*európázás*”-tól a hisztériakeltő és önleszerelő vészmadárkodásig megannyi a változat, sőt maguk az *igen*-ek és a *nem*-ek is plurálisak, nem beszélve a publicisztikai elmékedéstől a lírai tépelődésen át a hordószónoki öblösködésig ívelő műfaji és minőségi különbségekről. Tudományos igényességű válaszokkal is találkozhat az olvasó, például e kötet előzményében, az *Európai jelentés-árnyalatok* tavalyi esszégyűjteményében, de más tanulmányokat, könyveket is említhetnék, amelyekre – ha nem kötne a műfaji illem – kedvem lenne akár egy kis bibliográfiai szemlézéssel is felhívni a figyelmet.

Új és nehézsúlyú elméleti tétélekkel nem szándékozom azonban bővíteni a pro–kontra érveket, inkább néhány személyes ihletű reflexióval szeretnék hozzájárulni a kérdésről folyó – tehát *a magyarság és európaiság önazonosságáról* is szóló – nyilvános diskurzushoz.

E sorok íróját a mégoly releváns elméleti és/vagy közírói, netán politikusi megfontolások mellett felettébb érdekli a tényleges gyakorlat, az európai államok eddigi kulturális tapasztalatainak mérlege, továbbá – és különösen – az, hogy *miként vélekednek* e dilemmáról a fiatalok, illetve az

egyetemi, főiskolai hallgatók. Különböző művelődéstörténeti, kulturális valamint sajtó- és médiavonatkozású tárgyakat oktatók, módos volt és van ez utóbbiról közvetlenül is benyomást szerezni. A különböző ifjúságszociológiai értékelések egzaktságával aligha akarnék vetélkedni a személyes benyomások rövid felidézésével, de az leszögezhető: természetesen a huszoneves generációnak sincs egységes véleménye, mint ahogy élményköri, élethelyzetük, világképük is roppant sokszínű.

Többen írtak hallgatóim közül házi dolgozatot, illetve tartottak kiselőadást a *globalizáció és a nemzeti kultúra* témaköréről – a szakirodalomra és a hazai illetőleg nemzetközi eszmecserékre alapozva. Egyikük sem hurráoptimista módon tekint a jövőbe, de a nemzethalál önbeteljesítő proféciait is elutasítják. Mindezen túl ugyanakkor egymástól jelentősen különböző hangsúlyokat érvényesítenek. Az *egyetemisták* már majdnem-értelmiségiek, egy részük máris világiáró fiatal honpolgár, jóval kisebb külföld-görccsel és kompenzációs kényszerrel, mint ami a szüleik, nagyszüleik nemzedékére volt jellemző. Mindazonáltal jól ismerik korosztályuk riasztóan nagy létszámú képzetlen, illetve leszakadó, kilátástalan helyzetű rétegeit is.

Abban azonban szinte egységes a nemzedék, hogy a *globális és multimédiás könnyűzenei* kínálat, a vizuális és akusztikus divat erőtere döntő érték- és tudatalakító hatással van rájuk. A másik oldalról nézve ugyanakkor éppen ennek a könnyűzenei ízléspluralizmusnak van talán a *legerősebb csoportképző*, illetve differenciáló szerepe. Nem lehet ezt figyelmen kívül hagyni szociális, nemzeti, európai, kulturális és ifjúságpolitikai szempontból sem – mindennek részletezése azonban már nem tartozik e reflexió-sor övezetébe. A generációnak ez az *internacionális, ugyanakkor nagyon is nemzetileg motivált élményközössége* magyarázhatja részben a dolgozatírók, a nyilvánosan töprengők többségének csendes optimizmusát a magyarság kulturális és nemzeti esélyeit illetően. Idézet egy fiatal, munka mellett, levelező hallgató, Baross

Dorottya dolgozatából: „*Nem tagadom, szorongással tölt el az átmeneti idő, amíg a csatlakozó országok képesek lesznek a Nyugat fejlettségi szintjére felzárkózni. Az esetleg tényleg érzékelhető hétköznapi nehézségeket azonban bizonyosan kompenzálni fogja sok olyan pozitív elem, mely a jelen pillanatban még nem is látható számomra. Angoltanárnaként azt kell hozzáfűznöm az eddigiekhez, hogy még soha nem tapasztaltam, hogy diákjaim, akik közül sokan magasszinten elsajátították a »gyarmatosítani vágyó Nyugat« nyelvét, meginogtak volna nemzeti hovatarozásukat illetően. Összességében tehát örömmel fogadom a csatlakozást, és nem félek attól, hogy nemzeti identitásom ezen esemény miatt esetleg csorbát szenved.*”

Azt minden mai magyar szellemi és politikai csoportosulás jól érzi, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás, pontosabban a fejlett világ gazdasági-politikai integrációjába való bekerülés új kihívásokat jelent a nemzeti lét, jelesül a kulturális identitás és jövő szempontjából. Különösen arra a XX. században befejezetté vált történelmi tényre tekintettel, hogy – elsősorban Trianon okán – a magyarság léte és identitása *kulturális nemzeti* és nem *államnemzeti* típusú. S mivel ez a rendszerváltozással, sőt a globális világrendszer-váltással összekapcsolódó integrálódás az érzelmi s a látványpolitizálás számára is könnyen megragadható elemeket kínál, az európaiság és magyarság viszonyát, a csatlakozás módozatait feszegető belpolitikai viták gyakran élnek (vissza) a kulturális argumentációval.

Azon még örvendezhetnénk, hogy a kultúra ügyei soha olyan erős politikai hangsúlyt nem kaptak, mint ezekben az években, s azt se tagadjuk: mind a Fidesz vezette kormányzat, mind a MSZP–SZDSZ-koalíció látványos kulturális kezdeményezésekbe, intézményalapításokba és átszervezésekbe fogott, amelyeket a politikai ellenfél sem sorol(hat) be mindig pusztán a politikai agitáció, propaganda, manipuláció és piár eszköztárába. Persze azért erre is volt jócskán példa: elegendő csupán felidézni az 1998–2002 közötti millenniumi rendezvényso-

rozat túlzásait, mértéktévesztő ünnepeit és szoborállításait, a Nemzeti Színház felépítésének tragikomikus szappanoperáját vagy egyéb, a jellegzetesen *representatív-udvari* (s nem a demokratikus) *kultúra* modelljébe tartozó intézkedéseket.

Elgondolkodtató, hogy Medgyessy Péter miniszterelnök 2003 februárjában olyan 10 pontos Európa-tervet hirdetett meg, amelynek leghangsúlyosabb kezdeményezései – talán első ízben a magyar politika történetében – éppen kulturálisak, méghozzá az esélyteremtő, a kulturális esélykülönbségeket csökkentő *baloldali-liberális* államfelfogás jegyében. Hogy az azóta eltelt egy év alatt ebből mi realizálódott, s egyáltalán mennyire volt megvalósított, az itt nem elemezhető (számos kezdeményezés igen!). Kertész Imre 2002 őszi irodalmi Nobel-díja, könyveinek kibontakozó hazai és nemzetközi sikere azonban – amely természetesen független volt az említett politikai kezdeményezéstől és kormányzati ciklustól – mintha szimbolikusan is a *nemzeti és európai kulturális identitás kölcsönös megerősödésének esélye* felé mutatna.

Mindezzel párhuzamosan a Fidesz vezette, jelenleg ellenzékben lévő politikai erő szintén igen nagy hangsúlyt fektet a kulturális s köztük a média-kérdések napirenden tartására, alkalmasint konzervatív-nemzeti szempontú újratárgyalására. A baloldali vagy/és liberális szellemiségűeknek akkor is komolyan, előítélet nélkül, sőt a dialóguskeresés igényével kell fogadniok ezt, ha számos „nemzeti”, „európai” és „kulturális” kérdést gyökeresen másként látnak is és válaszolnak meg. A *konzervatív-jobboldali, a modernizált keresztény-nemzeti* felfogás alaphangját e tekintetben is Orbán Viktor adta meg. Lényegében egyidejűleg a jelenlegi miniszterelnök Európa-tervének tavalyi meghirdetésével ilyen érveléssel indította el a Fidesz kulturális kampányát: „*Magyarországnak kulturális tekintetben egysokkal nacionalistább, patriótább, nemzeti kultúrpolitikát, oktatáspolitikát kellene folytatni, hiszen uniós tagállamként ahhoz, hogy a kultúránk, nyelvünk megmaradjon és megerősödjön, nagyobb erőfeszít*

téseket kell tennünk” (Kossuth Rádió Vasárnapi Újság 2003. március 2.). Ez a – főleg a „*nacionalistább*” kitétel riasztó történelmi konnotációja okán – meglehetősen sérült tézis és érvelés vezérli a Fidesz azóta létrejött kulturális tagozatának dokumentumait, de Orbán Viktor legújabb, a Magyar Kultúra Napja alkalmából 2004. január 17-én mondott beszédét is.

Természetesen a politikusok történelmi megítélésének nem a beszédek, nem a meghirdetett programok, hanem a tettek, a valódi, társadalomformáló kezdeményezések az elsődleges szempontjai – bármelyik politikai oldalról legyen is szó. Mégsem lehet pusztá propagandaként kezelni – s éppen a kultúra vonatkozásában nem – a kultúrpolitikai dokumentumokat és az értékalapú ideológiai eszmecseréket, hiszen ezek maguk is közvetlen alakítói, befolyásolói a nemzeti-kulturális identitásnak. Nos baloldali létemre számos ponton egyetértek mind a veszélyek érzékelésével, mind az aggodalmakkal, mind valamiféle *kulturális „akcionizmus”* szükségességével. Ez a „*felfokozott kultúrpolitizálás*” korántsem a keresztény-nemzeti szellemiség kizárólagos öröksége, mivel évszázados demokratikus baloldali posztulátum is, nem most kell fölfedezni (ahogy ezt egy szakmai tanulmányomban igyekeztem is kifejtetni az *Egyenlítő* c. folyóirat 2003/4. és 5–6. számában).

Azt azonban már – az idézett nézetek hirdetői iránti tisztelettel együtt is – vitatom, hogy a védekező magatartást kellene dominánssá tennünk kulturális közgondolkodásunk nemzeti dimenziójában. S egyáltalán, hogy egy „*sokkal nacionalistább*” kultúr- és oktatáspolitikának van-e értelme, lenne-e esélye. A különböző kultúrafelfogások, társadalmi értékorientációk és művelődéspolitikai modellek között természetesen valódi, értelmes eszmecserék is folynak. Lehet vitatkozni a „*nemzet*”, a „*nemzeti*” tartalmán is, de – az én nyelvérzékem szerint – ez utóbbi melléknevet mégsem lehet értelmesen grammatikai közép- és felsőfokba tenni (*nincs „nemzetibb” és „legnemzetibb”*). Azzal meg végképp nem tudok egyetérteni,

hogya a konzervatív jobboldali politikai erők ki is sajátítják maguknak a „nemzeti”, az „igazi nemzeti” minősítést, még a finomabb megfogalmazásokkal is (hogy a durva kirekesztésekről most ne írjak) mintegy megkérdőjelezve mások, köztük a liberális-baloldali felfogásúak nemzeti illetékességét. Esetenként még a kultúravédő keresztes vitézek pózát is fölveszik, s azt a hamis, sőt torz, demagóg látszatot keltik, *mintha* a nemzet és a kultúra lenne ma az igazi választóvonal, illetékességi vízválasztó a politikai jobb- és baloldal között.

Ennek, a társadalom „*után*” a kultúrát is élesen megosztó, attitűdnek különösen groteszk, hatásvadász, de annál „veszélyesebb” realizálása a két köztelevízió fölállításának Orbán Viktor-i *terve*, amelynek még szelídített – egy intézményen belülrre telepítendő – változata is (például Pálinkás József akadémikus írásaiban – *Népszabadság* 2003. december 11. és 2004. január 26.) abszurd képtelenség. A hangzatos nemzet- és értékvédelem jegyében ez a megosztás éppen hogy kiszolgáltatná a közszolgálati médiát a napi politikának, s megengedhetetlenül vágná két térféltre és zárná két – nem dialogizáló – szomszédvárba a két irányzatnál sokkal gazdagabb, plurálisabb s szerencsére a politikával sem ennyire átitatott magyar szellemi életet és intézményrendszert.

* * *

A korszerű *nemzet*-fogalom (amelyet a felvilágosodás nyomán a magyar reformkor emelt be a hazai gondolkodásba) Eötvös Józsefnél koncepcionális tudatossággal kapcsolódik össze a *szabadság* és az *egyenlőség* értékeivel. Eötvös a testvériség-fogalom rokon kategóriájaként iktatta be a *nemzetet* a 19. század uralkodó eszméi közé, annál is inkább, mivel a francia szellemiségnek megfelelően nemzetén ő is a szabad állampolgárok, a *citoyenek közösségét*, s nem az alattvalók és az elitek, illetve az állam tekintélyelvű-ideologikus, még kevésbé misztikus organizmusát, valamiféle őseredeti kollektív szubjektumát értette. S ebben a modern nemzet-fogalomban Eötvös a

kultúra valódi szabadságát és demokratikus közszolgáltatóságát, sőt esélyegyenlősítő szerepét (ha más fogalmakat használt is) a hazai társadalmi integráció és Magyarország-nak a modern Európába való, a nemzetet emelő beilleszkedése szempontjából döntő faktorként tételezte.

E felfogás kikristályosodása óta másfél évszázad telt el, s természetesen minden nagy történelmi-társadalmi fordulatnál, modernizációs fölzárkózási kísérletnél, nemzeti kataklizmánál vagy éppen rendszerváltozásnál elementáris erővel újulnak föl ezek a dilemmák. A gyakorlati politikában és az értelmiségi viták szintjén is. Így volt ez a 20. század elején, Adyék második reformnemzedékének küzdelmeiben; így Trianon kapcsán és után, illetve a 30-as évek „*mi a magyar, ki a magyar*”-vitáiban; így az 1960-as évek reformszocialista kezdeményezéseiben; így a rendszerváltozást megelőző „*Közép-Európa*”-vitákban, s így napjainkban, az Európai Unióhoz való tényleges csatlakozás idején. Recept nincs, s még kevésbé könnyű megoldás. A történelem, a klasszikusok sem szolgálhatnak – egyik irányból sem – megnyugtatóan újraidézhető, a más igazolónan historizálható válaszokat. Mégsem árt olykor újraolvasni és pontosan idézni őket. Például Ady Endre oly sokat (de felületesen idézett és értett) „*kompország*”-metaforáját, illetve az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című kétrészes esszé teljes szövegét. Vagy például Babits Mihályt.

Az ideológiai és a napi politizálástól s főleg a politikai baloldaltól, illetve a szocializmustól igencsak távol álló, mélyen vallásos és tradicionális nemzeti érzületű Babits Mihály az 1930-as években, éppen a nemzetkarakterológiai viták kieleződése idején, feltűnő hangsúllyal ír *a kulturális modernség, a nemzet és a* – nem pártpolitikai értelemben vett – „*örök baloldal*” *egymásrautaltságáról* (Babits Mihály: *Baloldal és nyugatosság*. [1930]. In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Szerk.: Belia György. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. II. kötet 280–285. p.). Ebben a megkapóan szép *nyugatos* esszében az egykori és kortársi Ady-ellenességgel, a tekintélyelvűen nemze-

ties, a radikálisan népies-faji és az osztályharcos-proletár antimodernséggel szemben Babits mintegy igazságot szolgáltat a Nyugat-nemzedéknek és hiteles nemzeti beágyazottságának. Érvelésében – közvetett magyarázatként is akár – a fókuszba *a nemzeti kultúra nyitott, integráló koncepciója* kerül. „*De melyik kultúra volt valaha autochton? Minden igazi szellemi termékenység kölcsönhatások eredménye. A szellem, ha csak önmagából táplálkozik, elsovad, mint a test is [...]. Életerős fajok kívülről házasodnak, s a magyar kultúra története egész folyamán kiváltképpen és szükségszerűen exogám természetű.*” (Kiemelés tőlem – A. P.)

Központi tétele volt ez Babits gondolkodói életművének; már az 1910-es évekbeli esszéiben is jelen volt, s utolsó éveit, például 1939 nagy vihart kavart progresszív tanulmányai, a *Pajzzsal és dárdával* és a *Magyar jellemről* című is ebben a szellemben fogantak. Szinte szó szerint többször is megismétli ezt a formulát. 1932-ben az *Ady és Párizs* c. esszé szintén átveszi ezeket a mondatokat, majd így folytatja: „*Keletről jöttünk, de szerelmünk, megmentőnk, éhünk és ételünk, magunkra eszméltetőnk és feltámasztónk mindig a Nyugat volt. A magyar lélek olyan, mint egy fordított Anteusz, ki mindig akkor kap új erőre, ha el tud szakadni a szülőföldjétől, s a magyar kultúra minden újabb szárnyra kapása, mint a föl-földdobott kő minden új lendülete, egy-egy ilyen elszakadás, ha százszor visszahull is. [...] Így lett Ady magyarsága is csak mélyebb és tudatosabb az után a felszárnyalás után, amire Párizs csillogása vitte. Igaz, hogy a kő visszahullása ütet is jelent, fájdalmat, rázkódást; így volt ez az Ady esetében, de így volt Széchenyi, így volt már a Szent István korában is, aki, mint nem először mondom már, stalán nem is én mondom először, a legelső nyugatos volt Magyarországon.*” (Babits Mihály: *Ady és Párizs. Felolvasás a Zeneakadémián 1932. április 1-jén.* In: id. kötet 336–338. p.)

Babits Trianon sokkjának állandó hatása alatt, de az 1938 utáni nemzeti veszélyeztetettségnek a megélésekor sem adta föl ezt a meggyőződését, ahogy erről utolsó pró-

zai kötete, az 1939-ben útjára bocsátott *Keresztül-kasul az életemen* című, megrendítő könyve is tanúskodik, sőt: annál inkább vitatkozott a „nemzet”-et a tömegindulatok felfokozása érdekében kisajátító vagy akár a szubjektíve jó szándékú, de mégiscsak szűkítő, avítas, kirekesztő felfogásokkal.

Ismétlem: nem lenne értelme iskolásan aktualizálni Babits szavait. Még akkor sem, ha tudjuk, olvassuk, megéljük: az általa vitatott felfogások mai örökösei szolidabban, durvábban vagy egyenesen gátlástalanul, de bizony nem restek a múlthamisító és jelentorzító aktualizálásokban, legyen szó Szabó Dezső, Németh László vagy nem egy nyíltan jobboldali, antiszemita, náci szerző nézeteiről. Mindazonáltal mának szóló, érvényes üzenet a babitsi téziseké és ethoszé. Számomra egyebek mellett az, hogy van kockázata a csatlakozásnak és az egész globalizációnak a magyar nemzet és a kultúra távlatai vonatkozásában, de a kockázat (és az esetleges, de elkerülendő veszteség, vereség) okozóit *magunkban, itthon* is keresném.

A világtörténelmi, világpolitikai trendekkel mi, magyarok nem nagyon tudunk hadakozni, befolyásunk is minimális rájuk, erre eséllyel csakis egy szintén *globalizálódó, „nemzetköziesedő” humanista szellemiség és demokratikus mozgalom* vállalkozhat. De csupán egy olyan, amely a tőkés rendszer korrekcióját és a világ szegényebb fele esélyeinek a javítását az – ezekkel a célokkal manipulatív módon visszaélő – vallási, etnikai álruhájú erőszak és terrorizmus leküzdésével *együtt* tűzi ki célul. Ami viszont minket illet, hazánkat, a magyarságot: meghatározóan sok múlik rajtunk is. A nemzetet és a kultúrát, a nemzeti kultúrát *nem elsősorban* a multik, a bankárok és globális televíziós hálózatok, még kevésbé az állítólagos hazai „*nemzetietlen és keresztényellenes erők*” fenyegetik, sokkal inkább a közműveltség riasztó fehér foltjai, *a szellemi és politikai kulturátlanság* terpeszkedése.

Igen, rajtunk, magyarokon, s közülünk is a társadalom, a gazdaság, a média és a kultúra felelős intézményein és

(egymással szükségképpen vitatkozó) elitjein múlik első-sorban, hogy – a tömegkommunikációs és digitális-informatikai forradalom vívmányainak minőségelvű és esélyteremtő érvényesítésével – valóban érett, demokratikus, kulturált nemzeté legyünk. Ahol a társadalomnak nem a 40%-a kulturálisan passzív; ahol a felnőtteknek nem 76%-ára jellemzőek az enyhébb vagy súlyosabb alfabetizációs nehézségek; ahol nem nő, hanem csökken a kulturális és digitális olló két szára közötti távolság; ahol nem sikk a gagyi, a tudománytalanság, az ezotéria agresszív kultusza; ahol nem találkozánk nap mint nap az emberi méltóság és hit álásos kiárusításával, a fogyasztói és a másokat legyőző sikerember modelljének fölmagasztosításával, sőt a „*kulturális autizmus*” döbbenetes tüneteivel. Ma ennek a helyzetnek a gyökeres átépítése, korrekciója az elsődleges kulturális kihívás – nemzeti és európai jövőnk érdekében egyaránt.

2003 végének, 2004 elejének legsikeresebb új magyar mozija az elsőfilmes Antal Nimród *Kontorollja* és „*leghangosabb*” színházi bemutatója Spiró György – Zsámbéki Gábor rendezte – *Koccanása*. Hosszan lehetne értekezni értékeikről, vibrálóan sokoldalú üzeneteikről, művészi sajtószerevéseikről, népszerűségük okairól és titkairól. Természetesen a közönségfogadtatás és a kritikai visszhang jelentéséről is. Anélkül, hogy ez utóbbi értelmezésre vállalkoznánk (a szakkritikai elemzést és minősítést pedig eleve elhárítom), hadd kockáztassak meg egy sajátos tömeglélektani és befogadás-szociológiai reflexiót.

Érdekes a talán a „*korszellem*” sugallta, feltűnően analóg „*keretjáték*”: mindkét kitűnő alkotás egy-egy „*közlekedési*” szituációt állít elénk szimbólumteremtő erővel; kimerevítve egy reális teret, pillanatot és fölillantva, metaforává sűrítve életünk egy sarkítottságában, abszurdításában is tipikus szituációját. *Az ezredforduló magyarságának*, megosztottságainak és tépelődéseinek *fájdalmasan groteszk „közlekedési effektusát*”. A megállíthatatlan mozgás egyetlen állomásaként, a találkozások és elágazások, a konfliktusok és kiűtkeresések hiperbolikussá

fokozott művészi képeiként. Nos, ez a „közlekedési szituáció” (honnan hová is?) – a maga traumatizáló kockázataival, emberi drámáival és esélyeivel tágabb értelemben – hazánkra is igaz. Nem utolsósorban éppen az ilyen alkotások nemzeti önismeretünket próbára tevő erején s e művek társadalmi nyilvánosságán, földolgozási képességén múlik kultúránk és nemzetünk jövője, hitelessége, identitása.

Egy másik egyetemi hallgató, Gucsi-Véghné Dobos Éva dolgozatát idézve, mintha sokan gondolkodnának így a jövő felnőtt generációjából is: *„Hogy megállítható-e a globalizáció negatív folyamatai, az attól függ, hogy a humánium felül tud-e kerekedni az anyagi javak birtoklási vágyán, és a megcélzott tömeg egyszer képes lesz-e kiművelni magát legalább annyira, hogy partnerként kelljen kezelni és ne csak a súlyos forintjaira és voksaira ácsingózzon a szellemi, politikai és gazdasági elit. De legfőképpen üdvözítő lenne, ha legalább a kultúra egyetlen megnyilvánulási formája sem válna politikai »oldalfüggővé«, és mint a Bródy János-féle zászló, »nem lenne játéka mindenféle szélnek«.*

Budapest, 2004. január 31.